

Vladimír Kyas

K staročeskému Passionálu

AKADEMIKU FRANTIŠKU RYŠÁNKOVI
K OSMDESÁTINÁM

I

Mezi dosud nezpracovanými zlomky českých rukopisných biblí, shromážděnými od časů Hankových v knihovně Národního musea, našel jsem ve sloze sign. 1 Ac 2, č. 11 spolu s dvěma zlomky biblickými také velmi setřený a zašpiněný pergamenový list s textem, který patří mezi nejstarší opisy staročeského Passionálu (nyní sign. 1 Ac 104). List je veliký 30,3 × 20,2 cm, setřené písmo, zvláště na rubu těžko čitelné, je ve dvou sloupcích po 39 řádcích, vodorovnou trhlinou však jsou částečně zničeny 23. až 26. řádek. Zrcadlo písma měří 21,5 × 13,2 cm s mezerou 1,25 cm mezi sloupci; na okrajích si kterýsi pozdější písař zkoušel písmo a zapsal několikrát počátek svatodušní modlitby *Deus qui corda fidelium*. Písmo je gotická minuskula z 3. čtvrtiny 14. století, dosti veliké a štíhlé, s typickým dvojbráškovým *a*, s krátkým *j*, *n* se podobá *u*.

Obsahem zlomku je v prvním sloupci krátká legenda o sv. Felixu a Adauktovi (staročesky Šťastný a Sbožný), jejichž památka se slaví 30. srpna, potom následuje rozsáhlé vyprávění o sv. Adriánovi, jehož smrt se připomíná 8. září (zde asi třetina celé legendy). Je tedy zčásti zachráněn text, který je ztracen v nejstarších dvou Passionálech, chovaných v knihovně Národního musea sign. III D 44 (= A) a III D 45 z r. 1379 (= B), jimž uprostřed příběhu sv. Adriána chybějí listy; celý text je až v mladším rukopise klementinském XVII C 52 z r. 1395 (= C). Nový zlomek je zbytek jakéhosi výboru z Passionálu, protože mezi oběma jeho legendami stojí v rukopise A život sv. Saviniana, Lupa a Mamertina, v rukopisech BC mimoto ještě vyprávění o sv. Jilji (za sv. Felixem) a o narození P. Marie (před sv. Adriánem).

Písař zlomku zachovává přesně prejetované *e*, *uo* píše jen v několika případech. Jeho pravopis je spřežkový (nemá ani tečku při *ž*) a vyznačuje se hojnějším užíváním *y* než v AB (C píše *y* téměř všude). Zdvojené *ff* označuje hlásku *š* i na konci slov, někde však i hlásku *s*: *fftyety aa23*, *fftata aa26*, *pofffyedeny aa35*, *dwyefftye aa36*, *deffat aa37*; *k* označení *ž* se místy zdvojuje i *zz*. V latinských jménech se označuje hláska *k* písmenem *c* (na př. *cri/ta aa3*). Měkkost slabiky *la* se neoznačuje (na př. *krze/stan aa25*, *fftata aa26*), podobně se píše *wnemzto ba17*. Dlouhé *i* se jednou označuje *j*: *kamenj aβ23*.

Hláska *n, m* se místy zkracuje obloučkem nad předcházejícím písmenem. Interpunkce se označuje tečkou, která však je dnes viditelná pouze na několika místech (*odpowyediachu · aβ18, rzeczi · bβ10, sye · bβ15*). Velká písmena jsou místy přetržena červeně, iniciálky kapitol byly vyznačeny červeně a modře.

V následujícím otištěném textu je interpunkce novodobá, rekonstrukce zničených míst jsou v závorkách špičatých, čtení nečitelná a nejistá v závorkách kulatých. V originále se píše *i* bez tečky. — Latinský text je vzat z vydání Th. Graesse, *Jacobi a Voragine Legenda aurea*, Vratislaviae 1890, str. 375, 397—399, vybrané varianty jsou z rukopisů rajhradského benediktinského kláštera D/K II a 19 (nyní Univ. knih. v Brně R 371, = D) a H f 5 (nyní Státní archiv v Brně, = E).

⟨*od swateho ssczastneho yfbozneho*⟩

αα

1 **T**a dwa swata muczedlnyky
 2 ssczastny a fbozny swu krew
 3 progezucrista sta prolyla. Otom sie
 4 tak pyssfe: Ez sta byla yata aprzied
 5 Dyoclecianem amaximianem po-
 6 stawena, znychzto starzyeyssy do po-
 7 hanskeho chrama weden, aby sye
 8 modlam modlyl. Tehda swaty sscza-
 9 stny modley tey woblyczyey podul
 10 a ynhed ta modla spadssy sie roz-
 11 byla. Odtad weden kdruzyey mo-
 12 dle yktrzetyey awzdy kdiz gyey w
 13 twarz podul, tehda wzdy ta modla
 14 padla. Naposledy weden kgedno-
 15 mu drzyewu, gessfo dyablom po-
 16 han/kř byesse po swyeczeno. Tu sw-
 17 ty ssczastny poklekl abohu sye po-

De sanctis Felice et Ad-
 aucto. Felix presbyter et
 frater suus, similiter no-
 mine Felix et presbyter,
 Diocletiano et Maximia-
 no oblati sunt. Quorum
 senior cum ad templum
 Serapis, ut ibidem sac-
 rificaret, adductus esset,
 insufflavit in faciem sta-
 tue et protinus (sta-
 tim D) cecidit. Ductus si-
 militer (om. D) ad statu-
 am Mercurii pariter in-
 sufflavit (similiter fecit
 D) et protinus statua
 cecidit. Ductus tertio
 ad simulacrum Dianae
 similiter fecit. Tortus
 igitur in equuleo ductus
 est quarto ad arborem
 sacrilegam, ut ibidem
 immolaret; qui flexis ge-
 nibus oravit et in ar-
 borem sufflans eam a

18 modlil anadrzyewo podul aǵhed
 19 to drzyewo zkorzen padlo, atu ych-
 20 ram ymodla y oltarz, wſſe tyê drzie-
 21 wem kdz padlo, zetr <z>yen <o>. To ſta-
 22 roſta cziejarzow <v>|lyſſaw kazal ge-
 23 mu ynhed hlawu ſſtyety. W tu dobu
 24 gieden mezy nye <wt>upyw zawola
 25 arzka: „krzeſtan ſem!“ Atomu take
 26 hlawa ſſta <ta. Tehda krzeſty>ene ne-
 27 wyeducz, kterak gemu dyegy, wz-
 28 dyety gemu gmye „przyſporzeny,“ to
 29 geſt czeſkŷ obyczjegê rzeczeno ſbozny.
 30 Gychzto tyela krzeſtyene pochopy-
 31 wſſe ypochowaly. To pohane wz-
 32 wiedyewſſe, napotupu wyerzye k-
 33 rzeſtan/key kdz ta tyela wykopa-
 34 ty chtiely, dyablowŷ ohromenym
 35 ſu poſſyedeny. Dalo ſye to pobo-
 36 zyem narozeny dwyefftye a oſm-
 37 deſſat ſedme leto. **od ſwateho Ad-**
 38 **S**waty <Ad>rianus vmu - **riana**
 39 czen geſt odmaximiana czye-

aß

1 ſarzye. Otom ſie tak pyſſe: Ez kdyz
 2 maximianus czyeſarz włom ſlo-
 3 wutnem myeſtye, gemuzto Nyko-
 4 medya gmye bylo, dyablowym
 5 modlam obyet obyetowaſſe, tak
 6 welyka pohroma tehdy nakrze-

radice subvertit et simu-
 lacrum cum ara et temp-
 lo arbore corrueute con-
 trivit. Quod cum praefec-
 tus audivisset, eum ibi-
 dem decollari praecepit
 et corpus eius lupis et
 canibus dereliquit. Tunc
 quidam in medium re-
 pente prosiliens christia-
 num se libere professus
 est. Ambo igitur se invi-
 cem osculantes ibidem
 insimul decollati sunt;
 christiani vero eius no-
 men ignorantes eum
 Adauctum vocaverunt,
 eo quod sancto Felici
 auctus sit ad coronam
 martyrii. Quos cum chri-
 stiani in fovea, quam
 arbor effecerat, sepelivis-
 sent, pagani eos effodere
 volentes protinus a dia-
 bolo sunt arrepti. Passi
 sunt circa annos Domini
 CCLXXXVII.

De sancto Adriano cum
 sociis suis. Adrianus a
 Maximiano imperatore

regnante (om. E) marty-
 rium passus est. Cum
 enim praedictus Maxi-
 mianus in Nicomedia
 urbe idolis immolaret,
 iussu eius cuncti christi-
 anos perquirentes alii
 timore poenae, alii amo-

7 *stany bieffe, ez druh druha, fusyed*
 8 *fusyeda, neyktery prostrach vmu-*
 9 *9 czenye, nykterzy prodary, nyekterzy*
 10 *czye jarzowy klybojty na/mrt krze-*
 11 *stany wodiechu. Mezy nymyzlo*
 12 *trzy atrzydczyety krze stanow poha-*
 13 *ny gemisse przyedcziesarzie przy-*
 14 *wedly. Gymzlo czye jarz weczie: „A-*
 15 *zdajte neslyssyely, kak welyka po-*
 16 *kuta wlotmo myestye nakrzejtã-*
 17 *stwo vstawena gest?„ Gemuzlo krze-*
 18 *stylene odpowjediechu: „Dobrziet*
 19 *smy slyssyely, ale tomu smy sye v-*
 20 *staweny posmyewaly. To czye jarz*
 21 *vlyssaw kazal gye nemylojtywi*
 22 *byty abyczowaty agych vsta ka-*
 23 *menj zbyti apotom walarz wfa-*
 24 *dyty. Knymzlo geden znamenity*
 25 *rytyerz nacziesarzowye dworzye,*
 26 *gmenem Adrianus, przyssed we-*
 27 *czye: „Zaklynagy waf skrzye wa-*
 28 *ssheho boha gezu crista: powiezte*
 29 *my, klere odplaty czakate zatylo*
 30 *wassye trpke muky?„ Ktomu krze-*
 31 *stylene odpowjedyechu: „Oko newy-*
 32 *dalo any vcho slyssalo any wjrd-*
 33 *cze czlowieczye vpadlo to, czo gest*
 34 *przyprawil hospodyn bogoczym*
 35 *sebe. To Adrianus vlyssaw me-*
 36 *zy nye wstupyw weczie: „Pocztyete*
 37 *mye mezy tyemyto, neb gych wie-*
 38 *ru krze stanjku dnes przygyma-*
 39 *gy!„ To czye jarz vlyssaw kazal gehu*

re promissae pecuniae, vicini vicinos, propinqui domesticos ad supplicium trahebant, inter quos XXXIII a perquirentibus comprehensi ante regem adducti sunt. Quibus rex: Non audistis, qualis poena adversus christianos posita sit? Cui illi: Audivimus et stultitiae tuae iussionis (iussionem E) irrisimus. Tunc rex iratus nervis crudis eos caedi iussit et lapidibus ora eorum contundi mandavit ac annotata uniuscuiusque confessione ferro vinctos in carcere recludi praecepit. Quorum constantiam Adrianus prior officii militaris considerans dixit eis: Adiuro vos per Deum vestrum ut mihi dicatis, quae est remuneratio quam exspectatis per ista tormenta? Ad hoc dixerunt sancti: Oculus non vidit nec auris audivit nec in cor hominis adscendit quae praeparavit Dominus diligentibus se perfecte (om. E). Tunc Adrianus in medium prosiliens ait: Annotate me cum istis, quia et ego christianus sum. Quod cum imperator audivisset, nolentem

1 wżalarz wśadyti. Tehda geho hoř-
 2 podynye gmenê Natalia nařobie
 3 rucho rozedrżyela mnyeczy by pro
 4 gynu wynu bil wżalarz wśazen,
 5 ez tayna krzeřtanka bieřfe. ale zw-
 6 yedyewřřy, ez prowieru krzeřtanř-
 7 ku trpy, tomu řie vtyeřřywřřy kza-
 8 larzy przybyeřřy a okowy řweho
 9 hořpodarzye řwateho Adriana y
 10 gynych řwatych zczyelowawřřy kř-
 11 wemu řwatemu muzy rzekla: „Bla-
 12 zzeny gřy, moy myly hořpodarzy
 13 Adriane, neb řy przyřfel ktomu bo-
 14 hatřtwy, gehozto řu tobie twogy
 15 przyeřřy neořtawylly, gyeřto řbo-
 16 zye tobie probyteczno bude, kdiz-
 17 to ten czař przyde, wnemzto nebu-
 18 de lzye any kupczyli any vprziete-
 19 le zagyety, any odkoho ktore po-
 20 moczi czakati. Protoz, myly hořpo-
 21 darzy, odlozye myřl odtohoto zle-
 22 ho řwyeta dayz řye weřřken řwe-
 23 mu řpařyltely gezu criřtu.“ Knyeyz-
 24 to Adrianus promluwy arřka:
 25 „Odeydy nynye, ma myla hořpo-
 26 dynŕ, akdizł řye czař nařřeho řko-
 27 nanye przyblyzy, ktobyie przyda po-
 28 wiedye, aby byla przynařřem řkô-
 29 czieny.“ atak ona vczynyla řweho
 30 hořpodarzye vpořluchawřřy geho

sacrificare, vinctum ferro in carcerem posuit. Natalia vero uxor eius, audiens virum suum in carcere, (incarceratum E), scidit vestimenta sua flens plurimum et eiulans. Sed cum audivisset (dixisset E) quod propter fidem Christi incarceratus fuisset, gaudio repleta ad carcerem cucurrit et vincula viri sui et aliorum osculari coepit. Erat enim christiana, sed propter persecutionem se non publicaverat. Et dixit ad virum: Beatus es, domine mi Adriane, quia invenisti divitias, quas non dimiserunt parentes tui, quibus egebunt hi, qui multa possident, quando non erit foenerandi tempus nec mutuo accipiendi, dum nullus de poena alium liberabit nec pater filium nec mater filiam nec servus dominum nec amicus amicum nec divitiae possessorem. Cumque eum admonuisset, ut omnem gloriam terrenam contemneret et amicos et parentes sperneret et semper ad caelestia cor haberet, dixit ad eam Adrianus: Vade, soror mea, tem-

31 gynŕj ſwatŕj, gyzto wzalarzy bye-
 32 chu, aby gehu vwierzye potwrzo-
 33 waly, poruczywſſy, duomuow ſie
 34 wratila. Potom vznamenaw ſwa-
 35 ty Adrian, ez ſye gych ſkon <a>nye
 36 blyzy, ſtrazzye zalarzowe vdarzyw
 37 agyne ſwate vwyerzye potwrzyw
 38 doſweho domu ſie wratyw ſtyem
 39 vmyſlem, aby gehu hoſpodynye

bβ

1 Natalia ſnym ſie wratyeczi przy
 2 gych ſkonczieny byla. To geden czlo-
 3 wiek vzrzyew, ez Adrianus gde do-
 4 muow, przedbiehna powyedye hoſ-
 5 podyny gehu arzka: „Twy hoſpo-
 6 darz puſſczen aktobie gde.“ ktomu
 7 ona weczye: „Newyerzy tomu, anyz
 8 to buoh day, by muoy hoſpodarz
 9 odtak ſwateho towarzyſtwa byl
 10 odluczen.“ Netahla toho rzeczi, az
 11 gyeden gyegye czeledyn wduom v-
 12 biehna weczie: „Pany, prawit do-
 13 bru nowynu: pan naſſ puſſczê geſt.“
 14 To ona vſlyſſyewſſy doſniewagycz
 15 ſye, by prowyeru ſwatu (trpyety ne-
 16 chtiel) aproto vtekl, poczye zaloſty-
 17 wye plakaty. Akdiz gehu, an gde, z-
 18 daleka zazrzye, wzchopywſſy ſye
 19 drzyw przyednŕj zawrzyela ypoczye
 20 knyemu ſkrzye drzyw (mluwyty)

pore passionis nostrae
 accersiam te, ut videas
 finem nostrum. Sicque
 virum suum aliis sanctis
 recommendans, ut eum
 scilicet confortarent, re-
 diit in domum suam.
 Postmodum audiens A-
 drianus diem passionis
 suae adesse, dans mu-
 nera custodibus et sancto-
 ctos, qui secum erant, in
 fideiussores abiit domum

vocare Nataliam, sicut
 ei iuramento promise-
 rat, ut eorum passioni-
 bus praesens esset. Qui-
 dam autem eum videns
 praecurrit et nuntiavit
 Nataliae dicens: Absolu-
 tus est Adrianus et ecce
 venit. Quod illa audiens
 non credebat dicens: Et
 quis potuit eum absol-
 vere a vinculis? Non
 mihi contingat, ut ab-
 solvatur a vinculis et
 separetur a sanctis! Dum
 hoc loqueretur, puer do-
 mesticus venit dicens:
 En dominus meus dim-
 missus est. Illa autem
 putans, quod martiri-
 um refugisset, amaris-
 sime flebat, et cum vi-
 disse eum, surgens velo-
 cius ostium domus con-
 tra eum clausit et dixit:
 Longe a me efficiatur,
 qui a Deo corrui, nec

21 arzkuczy: „<Negm> aff jemnu nicz czy-
 22 nyty, ez <od> buoha byezyff! buoh toho
 23 neday, bych jtyem mluwyla, geff-
 24 to gest jweho <hof> podyna zaprziiel!
 25 O przyeneczaft <ny>, powiez my, kto tye
 26 gest kto <mu przynutyl>, aby to poczal,
 27 gehoz jy dokonaty nechtiel? Prwe
 28 nez gestjtrziela jtrziela ktoby przy-
 29 letiela, az jy zastrzielen, prwe nez jy
 30 byl, az tye bolelo, Prwe nezz jy cz/o
 31 powieru krzeftanjku trpiel, az jy
 32 vtekl! Ba, powiezmy, czo gye to, ge-
 33 ffto tye odtak jwateho towarzyjt-
 34 wa luczy? ato jem otoby ynhed da-
 35 wno myjlyla: kak by to mohlo by-
 36 ty, by tak zhrubeho naroda pohan-
 37 jkeho mohlo czo wierneho byty bo-
 38 hu! Byeda mnye, <nebozycz> dzie neffcza-
 39 jtnyey, czo wczyny, ez jem dana zato

mihi contingat loqui ori
 illius, per quod Domi-
 num suum abnegavit.
 Et conversa ad eum
 dixit: O tu miser sine
 Deo, quiste coegit apprehendere,
 quod non potuisti perficere,
 quis te separavit a sanctis aut
 quis te seduxit, ut recederes
 a conventu pacis? Dic mihi,
 cur fugisti, antequam pugna
 fieret, antequam repugnantem
 videres, quomodo vulneratus
 es necdum emissa sagitta? Et
 ego mirabar, si ex gente sine
 Deo et de genere impiorum
 aliquis offerretur Deo. Heu
 me infelicem et miseram,
 quid faciam, quae coniuncta
 sum huic ex genere impiorum?

*

Lexikální a jiné vybrané varianty tří rukopisů Passionálu ze 14. století: A = rukopis knihovny Nár. musea III D 44 str. 468n., 477n. (otištěno v *LF* 13, 1886, str. 440n., 445n., pokračování v *LF* 14, 1887, str. 44); za str. 478 chybí list, takže text o sv. Adriánu končí slovem *Knyeyzto ba* 23n. našeho zlomku; B = rukopis knihovny Nár. musea III D 45 z r. 1379 list 120a–120b, 132b, za nímž chybějí dva listy, takže text končí slovy *ustawena gest aß17*; C = rukopis Universitní knihovny v Praze XVII C 52 list 188b–189a, 195b–196a, od řádku *ba24* jakožto jediný variantní text se C již neoznačuje.

Značky v kritickém aparátu: + čtení přidané, > čtení vynechané, ~ změna slovosledu; pravopisná podoba uvedených varianty odpovídá prvnímu citovanému rukopisu.

Nadpis k textu o sv. Felixovi-Šťastném byl na konci předcházejícího listu a je zde rekonstruován podle C a podle nadpisu dalšího; v A původní nadpis chybí, rubriky nebyly provedeny; v B zní rubrum *Swateho ssezaftneho a jbozneho cap. CXXV*, v C *od S ssezaftneho aßbuozneho*.

aa 1 muczedlnyky] muczeňyky AC; 4 tak] taktó ABC; 5 maximianem postawena] przyed maxymyanem gfta postawena C; 6 staršy C; 9 modley (! modle B) tey] tey modle AC; 11 kdruhey ABC; 12 wzdy] wezdi A, weššde C; 13 ta > AC; 14 Napofledy] Naypofle AB; 16 ~ bieffe pohanškym B; 17 poklekl abohu] poklek bohu ABC; 18 nadrzyewo] na to drzewo AC; 24 wštupyw] wštupie AC; zawola] wolagie B; 25 take + ynhed ABC; 27 kterak] kako A, kak B; ~ gemu gmie wzdyeli (wzdyegy C) ABC; 30 Gychzto] Gyezto B, ta AC; 31 y > ABC; 32 wyery krzeštanške C; kdiz > C; 36 a > B; ofm] fedm C; 37 leto + amen C; nadpis proveden červenou barvou; od > B; Adriana + muczeny C; 38 umuczen] muczen C;

aβ6 na] nad C; 7 ez] yezz A, genz C; 8 nyktery > C; 9 nykterzy (sic) nye-ABC; 11 wodiechu] wediechu C; 16 nakrzeštástwo] nakrzeštany C; 18 odpowyediechu] weczye <e> hu C; 21 kazal] kaza C; 22 byty a > AC; 23 potom + gye A; 30 Ktomu] Tomu A; 31 odpowyediechu] rzechu AC; 38 dnes > C;

ba4 ~ wzalarz byl C; 6 ez] yezz A; 7 vtyeššywwššy] otye- A; 12 ~ mily moy A; 14 gehozto] gehoz C, fu + toho C; 15 gyezto] gyefto A; 16 šbozye + tehdi AC; 23 gezu crištu > C; 25 ma myla] malo (!); 26 kdizt] kdiz; 27 ktobyel] tobye; 31 gyzto] gešfto; 35 Adrian] Adrianus, šye + gyz; 38 ~ šye domu; wratyw(!) wratyl;

bβ7n. anyz to buoh day] A buoh toho neday; 9 towaryšštwá; 11 ~ gegy geden; 15 [swatu] krzeštanšku; 28 štrziela >; przyletielá] przyletála; 31 ~ trpyel prowyeru krzeštanšku; 32 ezo gye to >; 33n. towaryšštwá; 34 ynhed >; 35n. kak by to mohlo byty >; 37n. bohu] Ba; 39 ez] Gez; ~ dana fem + zatoho Gēz geft znaroda buoha neznal.

II

Text zlomku zachoval dobře původní znění, na kterém jen místy jsou drobné změny: *poklekl a Bohu se pomodlil* místo *poklek Bohu se pomodlil* aa17, *kterak* m. *kako* aa27, *bíti a bičovati* místo *bičovati* aβ22 (první slovo vzniklo přepsáním). Písařských chyb je poměrně málo: *modley* m. *modle* aa9, vynecháno *ynhed* aa25, *nykterzy* m. *nykterzy* aβ9, *štrziela* omylem dvakrát bβ28, *wratyw* m. *wratyl* ba38. Zlomek stojí textem nejbliže rukopisu B proti společným čtením AC, které vynechávají *ta* aa13, přidávají *to* aa18, mění *vstúpe* m. *vstúpiv* aa24, *ta* m. *jichžto*, *ježto* aa30. Nejmladší rukopis C z r. 1395 se od ostatních liší drobnými úpravami textu (přidává *amen* aa37, mění *křeštan* m. *křeštanstvo* aβ16n., *vecěchu* m. *odpověděchu* aβ18, *křeštanškú* m. *swatú* bβ15 a j.) i několika chybami (*sedm* m. *osm* aa36, *málo* m. *má milá* ba25, *ba* m. *Bohu* bβ37n.). Četné jsou i vynechávky rukopisu C (*co je to* bβ32, *kak by to mohlo býti* bβ35n. a j.), proto přináší nový zlomek dobrá čtení zvláště v části, kde text AB není zachován, a poskytne zde základní versi při vydání.

Sledování poměru staročeského textu k originálu podává zajímavý pohled na práci staročeského spisovatele. Příběh sv. Felixe a Adaukta, již v latině stručný, je zkrácen skoro na nejmenší míru: nejmenují se jednotlivá římská božstva, u nás neznámá (templum Serapis, Mercurii, Dianae), a přitom je obratně zkráceno zdlouhavé a slohově nevitane opakování předlohy

(odtad veden k druziej modle i k třetiej. . . aalln.). Šťastně vypustil český autor také příliš stereotypní zmínku o předhození těla vlkům a psům a tím získal přímější a vhodnější připojení smrti sv. Adaukta. Pro stručnost však zároveň vynechal i vděčné zmínky o objetí obou světců před smrtí a o jejich pohřbení právě v jámě po zničeném posvátném stromě; z tohoto přílišného krácení zůstalo i nejasné z *nichžto starější* aa6, které se týká původně dvojice bratří stejného jména Felix. Vypravování o sv. Adriánovi je rovněž místy s prospěchem kráceno pomínutím nepodstatných podrobností, na př. rétoricky rozvedené místo o nemožnosti získání bohatství po smrti: *quando non erit fenerandi tempus nec mutuo accipiendi, dum nullus de poena alium liberabit nec pater filium, nec mater filiam, nec servus dominum, nec amicus amicum, nec divitiae possessorem* — *kdyžto ten čas přide, v němžto nebude lzě ani kupčiti, ani u přítele zajěti, ani od koho které pomoci čakati* ba16—20. Také je krácením upraveno málo jemné rozhořčení manželky Natalie: *et quis potuit eum absolvere a vinculis? Non mihi contingat ut absolvatur a vinculis et separetur a sanctis* — *aniž to Buóh daj, by muój hospodář od tak svatého tovařistva byl odlúčen* bβ7—10. Řečnické vypočítávání český autor nejen zkracoval, ale také přepracovával v odlišném, často i opačném postupu myšlenek: *alii timore poenae, alii amore promissae pecuniae, vicini vicinos, propinqui domesticos ad supplicium trahebant* — *ež druh druha, súsěd súsěda, někteří pro strach umučenie, někteří pro dary, někteří ciesařovi k líbosti na smrt křesťany vodiechu* aβ7—11; *quis te separavit a sanctis aut quis te seduxit ut recederes a conventu pacis? Dic mihi cur fugisti, antequam pugna fieret, antequam repugnantem videres, quomodo vulneratus es necdum emissa sagitta?* — *prvé než jest střěla k tobě přiletěla, až si zastřělen, pvé než si bit, až tě bolelo, pvé než si čso pro vieru křesťanskú trpěl, až si utekl* bβ27—32.

I tam, kdesestaročeský překladatel přidržoval více předlohy, vyjadřoval se vždy vlastními slovy, často i opisem s kratšími přídavky, aby jeho vyprávění bylo co nejvíce srozumitelné a plastické: *ad arborem sacrilegam* — *k jednomu dřěvu, ješto diablóm pohanským bieše posvěceno* aa14—16; *eius nomen ignorantes* — *nevědúc kterak jemu ději* aa26n.; *iussu eius cuncti christianos perquirentes* — *tak veliká pohroma tehdy na křesťany bieše* aβ5—7; *audiens virum suum incarcerationatum* — *mnieci, by pro jinú vinu byl v žalář vsazen* ba3n. atd.

Tato samostatnost výrazových prostředků dosahuje vrcholu obraty a úslovími lidového jazyka, které jsou hojně zvláště v přímé řeči: *beatus es domine mi* — *blažený jsi, mój milý hospodáři* ba11n.; *en dominus meus dimissus est* — *paní, pravil dobrú novinu: pán náš puščen jest* bβ12n.; *quis te coegit* — *pověz mi, kto tě jest k tomu přinútil* bβ25n.; *et ego mirabar, si ex gente sine Deo et de genere impiorum aliquis offerretur Deo* — *a to sem o tobě inhed dávno myslila, kak by to mohlo býti, by tak z hrubého národa pohanského mohlo co věrného býti Bohu* bβ34—37.

Snaha o největší oživení, až dramatisaci slohu, je patrná také z převádění nepřímé řeči originálu v účinnější řeč přímou: *christianum se libere professus est* — zavola a řka: *Křestan sem!* aa24n.; *cumque eum admonuisset ut omnem gloriam terrenam contemneret et amicos et parentes sperneret et semper ad caelestia cor haberet* — protož, milý hospodáři, odlož mě od tohoto zlého světa dajž se vešken svému spasiteli *Jezu Kristu* ba20—23.

Podle naší ukázky je tedy třeba vcelku hodnotit české zpracování Passionálu velmi vysoko nejen po stránce jazykové a slohové, nýbrž i pro samostatné podání převzatého thematicu. Dále je charakteristické to, že překladatel neupadá nikde do latinismů (nadpisy *Od sv. Ščastného, Od sv. Adriána* je nutno přičíst rubrikátorům) a celý ráz jeho zpracování se podobá staročeské knize Tobiáš, původně přeložené samostatně, později převzaté do biblického souboru I. redakce¹: nejnápadnější je Passionálu i Tobiáši společný překlad *hospodyně za uxor*, přidávání adjektiva *svatý* před jméno (viz v našem textu ba9. 11. 34), týž způsob uvádění vlastních jmen (*v tom slovítném městě, jemužto Nikomedia jmě bylo* aβ2—4 — *do města, ješto slove Ninive* Tob 1, 11, *ženu z svého pokolenie, jěžto jmě bylo Anna* Tob 1, 9 a pod.), četné vazby participiální. Podrobný slovník a rozbor obou skladeb zároveň i s Životem Krista Pána osvětlí naznačenou souvislost přesněji.

Přestože je staročeský Passionál dílo vynikající, zůstával dlouho stranou zájmu české literární vědy, která v něm viděla pouhý překlad z latiny. Dobrovský znal v *Geschichte* z r. 1818 (str. 247 n.) jen tři mladší rukopisy a dva prvotisky Passionálu z 15. století, teprve pro Národní museum byly získány oba nejstarší rukopisy AB; v *Historii literatury české* II, č. 145 datoval Jungmann z rukopisu A dvě části (str. 275—436, 451—490) již na konec 13. století nebo začátek 14. století. Toho se z počátku držel i Gebauer, když na „starší části“ objevil pravidlo o staročeské jotaci², a dal proto značnou část tohoto rukopisu otisknout v ročnících Listů filologických (viz seznam v *LF* 14, 1887, str. 261). Podle Emlera opravil Hattala v polemice proti Gebauerovi datování rukopisu A na druhou polovici 14. století³, takže Gebauerův *Slovník staročeský*, str. XXII již uvádí: „str. 1. z XV. stol., části pak ostatní z různých dob XIV. stol.“ Ani to však není správné, nic nesvědčí pro to, že by byl složen z částí, napsaných v různých dobách. Byl napsán (mimo pozdější 1. stránku) třemi písaři v téže době, všichni psali gotickou minuskulou 2. polovice 14. století: první písař napsal str. 2—274, 491—629, druhý písař str. 275—436, 451—490, třetí písař 437—450, 630—646, první dva písaři psali současně, později k nim přistoupil třetí. Písař

¹ O stč. Tobiáši viz sborník *Josef Dobrovský 1753—1953*, Praha 1953, str. 247—254.

² *Ueber die weichen e-Silben im Alböhmischen*, Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissesch., Wien 1878, str. 317—390.

³ Martin Hattala a Adolf Patera, *Zbytky rýmovaných Alexandreid staročeských*, Praha 1881, str. XXIII a j.

se poněkud lišili pravopisem a především svým poměrem k předloze, druhý písař zachovával jotaci velmi přesně, ostatní ji přesně nezachovávali. Podobně vznikla také nejstarší česká bible Leskovecká, napsaná gotickou minuskulou asi v téže době: aby se psaní rozsáhlejších svazků urychlilo, bývalo zadáno současně několika písařům, z nichž každý dostal přiděleno několik složek předlohy. Napsání rukopisu A je zhruba soudobé s rukopisem B z r. 1379⁴. O velikém rozšíření a četbě Passionálu již ve 14. století svědčí vedle rukopisu C z r. 1395⁵ i zlomky, uveřejněné A. Paterou⁶: dva kapitulní (u Gebauera PassKap A, B), drkolenský (PassDrk) a nitranský z r. 1389 (PassNitr), zlomek s hlaholským písmem (PassHlah) dokazuje, že se Passionál četl i v emauzském klášteře.

Jazykozpytci tedy poznali velikou cenu staročeského Passionálu, který přispívá zejména k poznání staročeského hláskosloví a skladby, v poslední čtvrtině minulého století; po stránce literárně vědné obrátil k němu pozornost teprve Vilikovský⁷, který dokazoval, že Passionál i Život Krista Pána jsou dílem téhož autora z dominikánského řádu. Vzhledem k samostatnosti repertoáru legend obsažených v Passionálu Vilikovský předpokládal, že staročeský autor měl životopisy českých světců již ve své latinské předloze, neboť *Passionale sanctorum*, zvané *Legenda aurea*, dílo janovského dominikána Jakuba a Voragine z doby před r. 1260⁸, bylo u nás brzy po svém vzniku upraveno pro naše poměry.

Staročeský Passionál se tradičně vykládal jako překlad. Ve skutečnosti však byla obdobně zpracovávána Zlatá legenda i latinsky, takže česká skladba se jeví jako staročeský protějšek rozmanitých latinských zpracování. Pokud jde o latinské výběry a zkrácené verze, nazývají se obyčejně *Granum passionalis* (na př. v Universitní knihovně v Praze I B 12, VII D 18, X A 2), v jiných latinských rukopisech se Jakubův text zkracuje i rozmanitě stihově opravuje, na př. v kodexu Univ. knih v Praze X B 12 *ad sacrificandum. ut ibidem sacrificaret, incarceravit m. in carcere recludi praecepit, quo audito imperator m. quod cum imperator audivisset, procul sit a me m. longe me efficiatur* a pod.

Staročeský Passionál splnil svůj úkol tak dokonale, že po celé následující století se stále opisoval téměř beze změny. To ukazují mimo výňatky některých legend v různých památkách především tři úplné rukopisy⁹,

⁴ Některé vytržené listy z B jsou mezi zlomky, nyní 1Ac 70, vydal A. Patera v ČČM 57, 188, str. 107–119 (Pass. zl. Mus.).

⁵ Josef Trulář, Staročeský passionál z r. 1395, LF 15, 1888, str. 242–259.

⁶ ČČM 56, 182, str. 514–527; 62, 1888, str. 101–105; 66, 1892, str. 305–307.

⁷ Jan Vilikovský, *Pisemnictví českého středověku* (Staročeský Passionál a Život Krista Pána), Praha 1948, str. 141–160.

⁸ Ernest Cushman Richardson, *Materials for a Life of Jacopo da Varagine II*, New York 1935, str. 19.

⁹ S nimi se shodují také rukopis z r. 1495 Museální slovenské společnosti nr. 288 v Martině a nově objevený rukopis z r. 1482 v knihovně dominikánského kláštera v Krakově, viz o něm zpráva v LF 81(6), 1958.

břevnovský (I No 6) z r. 1468 a dva klementinské, XVII D 8 z r. 1476 a XVII F 6. Sledujeme-li text našeho zlomku, jsou v nich změny zcela nepatrné (na př. místo *probytečno* ba16 stojí v obou rukopisech klementinských *úžitečno*, nebo v rukopise břevnovském při *sú posědeni* aa35 přídavek *a tak sú sě hanebně ztekli*). Rukopis XVII F 6 v podrobnostech doplňuje některé výrazy, je to však zásah podružný a nikoli šťastný (na př. *ta modla spadši sě dolóv i rozbila sě na kusy* místo *spadši sě rozbila* aa10n., *tu já k tobě přída všeckof povědě* m. *k tobě přída povědě* ba27m., *tu ona poče toho velmi žalostivě plakati* m. *počě žalostivě plakati* bβ16 n.). Také první český tištěný Passionál z 80. let 15. století zachoval ještě jeho staročeskou podobu a teprve při druhém vydání r. 1495 došlo k důkladné revisi, v níž sice text sám zůstal vcelku nezměněn, byly však odstraněny neživé již tvary duálu, aoristu a imperfekta a starší výrazy a vazby nahrazeny novějšími¹⁰, na př. *zdali* místo *azda*, *lidské* m. *člověčie*, *blahoslavený jsi* m. *blažený si*, *strážné* m. *strážě*, *do domu* m. *v duóm*, *odlučuje* m. *lúčí*, klade se zájmeno *kerýj* m. *jenž*, *ješto*. Jestliže tedy tato důkladná jazyková revise Passionálu v první veliké pražské tiskárně ponechala původní staročeský překlad bez textových zásahů, je to důkazem uznávané vysoké hodnoty staročeského Passionálu. (V téže tiskárně, podle Tobolky zvané Jana Kampa, byla r. 1488 vytištěna první česká bible s textem již po čtvrté přepracovaným.) Svědčí o ní i to, že v této době byl český Passionál přeložen nazpět do latiny. Tento překlad je zachován v rukopise Universitní knihovny v Brně Mk 32 z r. 1475 (z mikulovské knihovny II 189), na který upozornil dr. Vladislav Dokoupil¹¹. Tam na str. 255b je také přeložena česká verše o sv. Felixu: *Isti duo sancti martyres ffelix et Auctus Sftiafny a Sbožny sanquinem suum pro domino effuderunt. De quibus ita scribitur...*, kdežto příběh sv. Adriána na str. 258b je neuměle až příliš zkrácen a celé jeho zpracování je nesvědomitě odbyto, překladatel užívá z pohodlnosti makaronštiny, na př. *pedes eius amputaverunt et omnes hnatones (!) zpřerazieli*.

III

Rozbor textu nově objeveného zlomku ukázal na krátkém úryvku význam staročeského Passionálu, v naší literatuře tak vynikajícího zpracování látky, slohem i jazykem. Stále zřetelněji vystupuje neznámý český autor z polovice 14. století, jehož literární činnosti vtisklo svůj specifický životný ráz kazatelské povolání. Nebylo to náhodou, neboť kazatelství bylo

¹⁰ Tak je nutno opravit charakteristiku obou prvotisků Passionálu v Tobolkově *Knihopise čs. tisků I*, Prvotisky, Praha 1925, str. 27.

¹¹ Viz V. Chaloupecký — B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha 1953, str. 169n.

ve 14. století významnou hnací silou, přispívající k rozvíjení národní literatury. Tento rozvoj kazatelství souvisel s prudkým rozvojem české společnosti za vystupňovaného hospodářského rozmachu Čech, které v druhé polovině 14. století trvale dosáhly přímého spojení s evropskými hospodářskými a kulturními centry. Nové kazatelské řady františkánský a dominiškánský, zaměřené na města mocensky vzestupující uvnitř feudální společnosti, s úspěchem vyhovovaly kulturním zájmům městského obyvatelstva. Kázání byla mocným kulturním činitelem a při vzrůstajících společenských rozporech stala se důležitým politickým prostředkem v době předhusitské a husitské. Tento vývoj jde ruku v ruce s rozvojem české literatury ve 14. století a souvisí s ním ještě daleko víc, než pro naše poměry předpokládal Vilikovský¹². Zatím co v předcházejících staletích měla u nás kázání (pokud se vůbec konala) jen podružný význam vysvětlující, s rozvojem měst i jejich českého živlu a spolu s působením nových řádů stalo se kázání průběhem 14. století důležitou složkou bohoslužebnou a nastala nutnost, aby kněží dovedli poutavě mluvit k početnému shromáždění laiků různých vrstev. Kněží přestávali být pouhými vykonavateli tajemných obřadů a museli umět vyjádřit národním jazykem i přiblížit nevzdělaným vrstvám výsledky středověkého myšlení, a to je vedlo i k pěstování literatury v národním jazyce. Kazatelská praxe proto také určovala sloh staročeské prózy, založený na hovorovém jazyce 14. století. Staročeský Passionál je toho dobrým dokladem právě proto, že jde o „překlad“ — o svérázné zpracování latinské klášterní vzdělávací četby, která je převedena v poutavé české dílo, přístupné svým slohem i soudobému českému člověku neznalému latiny.

¹² Jan Vilikovský, *Písemnictví českého středověku* (Kazatelství a počátky české prózy), Praha 1948, str. 109–119.